

COĞRAFYA, STRATEJİ VE ORGANİZASYON: SON GELİŞMELER

Özlem Öz
Boğaziçi Üniversitesi

ÖZET

Ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımı ve bu dağılımı etkileyen nedenlerin araştırılması konusu uzun yıllar boyunca ve çeşitli boyutlarıyla ekonomiden sosyolojiye pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Son yıllarda konuya ilgide işletme yazınında da dikkat çekici bir artış gözlemlendiğini söylemek mümkündür. Bu makalede, ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşması konusuna işletme yazınının getirdiği katkılar üzerinde durulmakta ve ilgili yazında devam eden tartışmaların makro düzeydeki yansımaları tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: kümelenme, coğrafi yoğunlaşma, örgüt teorisi, stratejik yönetim

GEOGRAPHY, STRATEGY AND ORGANIZATION: RECENT ADVANCES

ABSTRACT

Understanding the reasons for geographic concentration of economic activities has been a subject of study for a long time, and different aspects of the issue have attracted the attention of many scholars from various disciplines, ranging from sociology to economics. In recent years, the management literature as well is becoming richer in respect of studies on this subject. This article reviews and discusses the contributions of the management literature to the phenomenon of geographic concentration of economic activities, including their reflections on wider debates ongoing in the literature at a more macro-level.

Keywords: clustering, geographic concentration, organization theory, strategic management

Ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımı ve bu dağılımı etkileyen nedenlerin araştırılması konusu uzun yıllar boyunca ve çeşitli boyutlarıyla ekonomiden sosyolojiye pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Konuyla ilgili ilk önemli katkılar oldukça geriye gitmekte ve son yıllarda konuya ilgide dikkat çekici bir artış gözlenmektedir. Özellikle, firmaların uluslararası faaliyetlerinin örgütlenmesinde işlevsel bir entegrasyona gitme eğilimleri ile beraber gündeme gelen “küreselleşme” olgusuna (Dicken, 1998) ve küreselleşmenin gelişimini mümkün kılan ve tetikleyen ulaşım ve iletişim

teknolojilerinde gerçekleşen ilerlemelere rağmen, ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımında yoğunlaşmaların ve kümelenmelerin gözlenmeye devam ediliyor olması, Hollywood ve Silikon Vadisi gibi çok bilinen ve dikkat çeken örneklerin de katkısıyla, konuyla ilgili çeşitli hususların araştırılmasını anlamlı kılmış ve teşvik etmiştir. Bu durum, teknolojik gelişmelerin sağladığı kolaylıkların, yakın çevrenin dinamiklerince şekillendirilen bazı özellik ve avantajları -en azından- henüz tam olarak ikame edemediğini ortaya çıkarmıştır. Hatta bazı araştırmacılara göre, bu süreç diyalektik bir özellik taşımaktadır ve bu açıdan bakıldığında küreselleşme eğilimi ile yerel dinamiklerin öneminin artmasının aynı anda gözlenmesi şaşırtıcı olmaktan çıkmaktadır (Morgan, 2004).

İşletme yazınında ise, konuya ilginin son zamanlara kadar görece sınırlı kaldığını ve konunun daha çok değişik ülkelerde iş yaparken gündeme gelen başta kültürel olmak üzere çeşitli farklılıkların firma üzerindeki etkilerinin anlaşılması ya da şirketler için -örneğin ulaşım maliyetleri açısından- en iyi yerleşim alanlarının belirlenmesi bağlamında ele alındığını görmekteyiz. Ancak yukarıda özetlenen gelişmelerle beraber diğer disiplinlerde olduğu gibi, işletme yazınında da konuya ilginin önemli ölçüde arttığı ve ilgili yazının, işletme disiplininden gelen ilginç katkılarla daha da zenginleştiği söylenebilir. Bu makalede, ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşması üzerine diğer disiplinlerden belli başlı yaklaşımlara ve bu çerçevede devam eden bazı önemli tartışmalara genel hatlarıyla değinmekle yetinilecek ve esas itibarıyla konuya işletme yazınının getirdiği katkılar üzerinde durulacaktır. Makale, ilgili yazında devam eden tartışmaların makro düzeydeki yansımalarının ele alınmasıyla son bulacaktır.

BELLİ BAŞLI YAKLAŞIMLAR

Ekonomik faaliyetlerin mekanda yoğunlaşmasına dair ilk önemli katkılar Marshall'a (1949) aittir. İlk baskısı 1890 yılında yayımlanan *Ekonominin Temelleri* adlı kitabının 10. bölümünde Marshall, belirli faaliyetlerin belirli yerlerde yoğunlaşmasının nedenleri üzerinde durmuş ve doğal kaynakların rolü, söz konusu alanda uzmanlaşmış işgücünün ve gerekli diğer girdilerin varlığı, müşteriler için böylesi bir yoğunlaşmanın sağladığı kolaylık ve avantajlar, yoğunlaşılana edinilen ve yakın çevreye de yayılan bilgi birikimi ve destekleyici sektörlerin varlığı gibi unsurların belirleyici olduğunun altını çizmiştir. Marshall'a göre, bütün bu avantajların önemi o denli büyüktür ki, söz konusu faaliyet alanı o mekanın "atmosferi"ne işler ve uzun bir süre o mekanda yaşamaya devam eder.

Marshall'ın yukarıda özetlenen ve bugüne dek etkisini sürdüren önemli katkıları, ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşmasına odaklanan pek çok

çalışmaya temel oluşturmuştur. Örneğin, firmaların yer seçiminde en düşük maliyete ve en yüksek karlılığa göre hareket edebileceklerine vurgu yapmış olan Weber (1929) ve Lösch (1954), Marshall'ın öncü fikirlerini geliştiren erken dönem araştırmacılarıdır. İlerleyen yıllarda, bu iki araştırmacının da izlediği konuya kantitatif yöntemlerle yaklaşma eğilimi devam etmiş, ancak 1970'lere gelindiğinde tarihsel gelişim ve sosyal yapının önemi de vurgulanmaya başlanmıştır. 1980'li yıllardan itibaren ise, yerel kültürün analizini baz alan araştırmaların ve ekonomik sosyoloji yaklaşımını izleyen çalışmaların ilgili yazında önemli bir yer tutmaya başladığı söylenebilir (Martin, 1999).

Ekonomi disiplini altında şehirleşme (örn. Henderson, 2000) ve bölgesel kalkınma (örn. Martin ve Sunley, 1998) gibi konuyla yakından ilgili alanların yanı sıra, uluslararası ticaret alanında da coğrafya vurgusunun son yıllarda daha bir öne çıkarıldığı görülmektedir (örn. Krugman, 1998). Bu noktada, ekonomik coğrafya dalında çalışan araştırmacıların, ekonominin diğer dallarında coğrafyanın artan oranda gündeme gelir olmasına temkinli yaklaşıtlarını belirtmek gerekir. Ekonomik coğrafyacılar göre, kendilerinin 1960'lar ve 1970'lerde kullandıkları kantitatif yöntemlerin benzerlerini kullanan bu yeni yaklaşım, neredeyse "tekerleği yeniden keşfetmek"le meşgul durumdadır ve ek olarak tarihsel ve kültürel faktörleri göz ardı ederek, "gerçek insanların gerçek ekonomik faaliyetleri"ni bir düzlemdeki noktalara indirgemektedir (Martin, 1999).

Bu bölümü kapatmadan önce, farklı karakterdeki yoğunlaşmaların gerek ortaya çıkmalarında gerekse de tutunmalarında değişik etmenlerin rol oynayabileceği -örneğin, Silikon Vadisi'nin başarısını açıklayan unsurlar ile İtalya'daki Marshall-tarzı öbeklerin başarılarını açıklayan unsurların farklılık gösterebileceği- gerçeğini akılda tutarak, sektörel coğrafi yoğunlaşmaların ortaya çıkışlarını, tutunmalarını, başarıya ulaşmalarını ve bu başarıyı sürdürebilme koşullarını açıklamak üzere önerilen belli başlı yaklaşıtlara da kısaca değinmekte yarar vardır. İlgili yazında oldukça dikkat çeken İtalya'daki başarı örneklerinin ışığında, bazı araştırmacılar (örn. Piore ve Sabel, 1984) sektörel yoğunlaşmaları başarıya taşımada üretimin örgütlenme biçiminin rolü üzerinde durmuş ve esnek bir biçimde uzmanlaşmış KOBİlerden oluşan öbeklerin, Fordist üretim tarzına göre daha başarılı olacakları sonucuna ulaşmışlardır. Diğer araştırmalar ise (örn. Becattini ve Rullani, 1996; Brusco, 1996; Putnam, 1993), sosyal sermaye, kodlanması zor bilgiler ve güven gibi unsurların önemine işaret etmektedirler. İlgili yazının bir başka kolu, bir öbeklenme kapsamında gelişen, yeniliklerin oluşumunu tetikleyen ve öğrenmeyi kolaylaştıran sosyal ilişki ağlarının oynadığı role özel önem verme gereğini vurgular (örn. Camagni, 1991; Storper, 1997). Öte yandan, bazı araştırmacılar göre (örn. Krugman, 1991), coğrafi yoğunlaşma "tarihsel kaza" olarak nitelendirilebilecek bir olay tarafından tetiklenmiş

olabilir ve ardından birarada olmanın yararları ağır basar ise, söz konusu faaliyet o alana kilitlenebilir. Son olarak belirtilmesi gereken bir husus, bazı araştırmacıların sektörel coğrafi yoğunlaşmaların çözülmesine ve dağılmasına yönelik etkilerin de göz ardı edilmemesi gerektiği yolundaki uyarılarıdır (Dei Ottati, 1994).

İŞLETME YAZININDAN KATKILAR

Yukarıda belirtildiği gibi, işletme yazınında da konuya ilgide son yıllarda bir artış gözlenmiştir. İşletme disiplininin konuya katkıda bulunan araştırmacıların, üretimin örgütlenmesi, işlem maliyetleri, yerel sosyal ağlar ve güven unsurunun önemi, sosyal sermaye ve girişimcilik, yerel rekabetin niteliği, firma stratejilerini şekillendirmede yakın iş çevresinin oynadığı rol, yenilikler geliştirme kapasitesinin yerel iş çevresi ile olan bağlantıları, sektörlerin coğrafi olarak öbeklenmelerinin firmalar tarafından algılanan yarar ve zararlarının neler olabileceği ve uluslararası şirketler ile yerel öbekler arasındaki ilişkilerin niteliği gibi unsurlara özel vurgu yaptıkları söylenebilir. İzleyen paragraflarda, bu konulara ilişkin katkılara daha detaylı bir biçimde değinilecektir.

Kurumsallaşma ve Popülasyon Ekolojisi Yaklaşımları

İşletmenin alt dallarından örgüt teorisinin önemli bir kolu olan *kurumsallaşma yaklaşımı*, örgütlerin -içinde buldukları kurumsal çevrenin gereklerine uymak durumunda olacaklarından- giderek birbirlerine benzeyeceklerini öngörür ve kurumsal çerçevenin örgüt davranışlarını belirlemedeki öneminin altını çizer. Bu yaklaşımın bakış açısını, Saxenian'ın (1994) Silikon Vadisi ile Route 128'i karşılaştırdığı oldukça bilinen çalışmasında vardığı bazı önemli sonuçların sorgulanmasıyla ulaşılan bulgularla örnekleyebiliriz. Özetlemek gerekirse bu çalışmada, görece daha küçük/orta ölçekli firmaların yoğunlukta olduğu Kaliforniya'daki Silikon Vadisi örneğinin göz kamaştırıcı başarısı ile 1960'lar ve 70'lerde "Massachusetts Mucizesi" ve "ABD'nin Teknoloji Otoyolu" gibi sıfatlarla anılan ve görece daha büyük ve dikey olarak entegre firmaların yoğunlukta olduğu Boston yakınlarındaki Route 128 otoyolu etrafında kümelenen elektronik/bilgisayar firmalarının Silikon Vadisi firmalarıyla rekabette zorlanmaları ve yörenin son yıllarda inişe geçen performansı ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir. Saxenian'ın (1994) bu ilginç çalışmada vardığı sonuçlardan biri, bu iki mekan arasında örgütlenme tarzları açısından gözlenen farklılıkları açıklamada sosyo-kültürel yapının belirleyici rolü olduğu vurgusuydu. Bu vurgu, izleyen yıllarda bazı araştırmacılar (örn. Gilson, 1999) tarafından test edilmiş ve bu iki mekanın işleyişindeki farklılıkları açıklayan esas belirleyici unsurun genelde kurumsal çerçeve,

özelde de iş hukuku düzenlemelerindeki farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır.

Örgüt teorisinin bir başka alt dalı olan *popülasyon ekolojisi* yaklaşımına göre ise, bir örgütün bir popülasyona katılmasının etkisi özellikle görece yakın konumlandığı örgütler üzerinde hissedilir. Örneğin, Hannan ve Freeman (1977), benzer büyüklükteki firmaların en fazla birbirleriyle rekabet ettiklerini tespit etmişlerdir. Baum ve Haveman'ın (1997) Manhattan'daki otel sektörünü analize tabi tuttıkları çalışmalarında da, birbirlerine yakın konumlanmış otellerin benzer fiyat stratejileri izledikleri görülmüştür. Yerel rekabetin niteliğine ilişkin diğer çalışmalara örnek olarak, Hawley'in (1950) yerel rekabetin farklılaşma stratejilerini teşvik ettiği öngörüsü ve White'in (1981) girişimcilerin kendilerini rakiplerinin hedef pazarlarından yalnızca hedeflenen müşteri özellikleri açısından değil, hedeflenen coğrafi alan açısından da ayırtırmaya çalıştıkları bulgusu gösterilebilir. İzleyen yıllarda gerçekleştirilen bazı çalışmalarda (örn. Bastos ve Greve, 2004; Baum ve Lant, 2004) yoğun yerel rekabetin firma başarısızlığı ve sektörden çıkış oranlarını artırdığı, tek tek firmalar açısından etkileri iki yönlü olabilse de yoğun yerel rekabetin firma popülasyonunun tümü açısından düşünüldüğünde bir genişlemeye ve büyümeye sebebiyet verdiği ve çok sayıda rakip firmanın aynı yerde bulunmasının bu yerin kimliğini belirlediği gibi bulgulara da rastlamak mümkündür.

Endüstriyel Organizasyon

İşletme yazınında yerel iş çevresi ve *endüstriyel organizasyon* arasındaki ilişkinin daha yeni yeni irdelenmeye başlandığı söylenebilir (Enright, 1990). Bu yazın kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalardan birinde Steinle ve Sciele (2001) coğrafi yoğunlaşmanın bazı sektörlerde (bölünebilir bir üretim sürecine ve taşınabilir bir ürüne sahip olanlar) görülmesi olasılığının diğerlerine göre daha fazla olduğuna işaret etmişlerdir. Yukarıda değinilen Silikon Vadisi ve Route 128'i incelediği çalışmasında Saxenian'ın (1994) ana vurgusunun da, iki değişik endüstriyel organizasyon yapılanmasını karşılaştırmak olduğu söylenebilir. Porter'a (2000) göre ise, piyasa ve dikey entegrasyon (hiyerarşi) arasında alternatif bir örgütsel yapılanma örneği teşkil eden sektörel coğrafi kümelenmelerin anlaşılması konusunda işletme yazını henüz pek ilerleme kaydedememiştir. Aslında, sektörel yoğunlaşmanın anlaşılmasında endüstriyel organizasyonun önemli bir rol oynadığı, ancak bu rolün tam olarak anlaşılması için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu işletme yazınının bu alt dalına katkıda bulunan araştırmacıların hemfikir olduğu belki de tek nokta olarak karşımıza çıkmaktadır (Malizia ve Feser, 1999).

Daha genel anlamda firmalar arasındaki ilişkilere eğilen araştırmalarda sıklıkla karşımıza çıkan bir diğer tema, *alicular ile tedarikçiler arasındaki ilişkilerin* irdelenmesi konusudur. Bu çerçevede ele alınabilecek bir yaklaşıma göre, Fordizme kıyasla Toyota tipi esnek üretim yöntemleri, zamanında teslimde atfedilen önem dolayısıyla ilintili firmaların mekanda yoğunlaşmalarını daha çok teşvik eder (Van Dijk, 1994). Ancak, tam zamanında üretim (JIT-TZÜ) tekniklerini uygulayan firmaların ve bu firmaların tedarikçilerinin, coğrafi olarak yoğunlaşmalarının şart olmadığı da iddia edilmiştir (Hudson, 1992). Örneğin, Japon otomobil firmaları, ABD'deki tecrübelerinin aksine, Avrupa'daki faaliyetlerinde kendi tedarikçilerini beraberlerinde getirme gereği duymamışlar ve Avrupa'da var olan sisteme entegre olmuşlardır. Bu tartışmalardan, tam zamanında üretim tekniklerinin sıklıkla coğrafi yoğunlaşma ile beraber görüldüğü, ancak bu durumun mutlak bir zorunluluk olmadığı ve bu tekniklerin dikey olarak entegre firmaların avantajlarını -bu tarz örgütlenmelerin bazı maliyet ve zorunluluklarından kaçınmayı mümkün kılarak- koruyabildikleri (Jaffee, 2001) sonuçlarına varmak mümkündür.

İşlem Maliyetleri, Yerel ve Sosyal Ağlar

İşletme yazınının konumuzla oldukça ilgili diğer bir alt kolu ise, *yerel ağlar* ve özellikle bu ağları bir arada tutan bir kavram olarak görülen “*güven*” unsuru üzerinde yoğunlaşmaktadır. Güven unsuru, ağ kimliğini pekiştiren bir kavram olarak görülmektedir (Biggiero, 1999). Ayrıca, yerel ağlarda ilişkinin tarafları arasındaki güvenin ve coğrafi yakınlığın, *işlem maliyetlerini* azaltıcı etkisi üzerinde de durulmaktadır. Örneğin Visser (1999), işlem maliyetlerinin azalması ile piyasa alternatifinin -dikey olarak entegre firma modeline kıyasla- dezavantajlarının coğrafi yoğunlaşma durumunda azaldığını öne sürmüştür. İlgili aktörlerin davranışlarının gözlenmesine olanak tanıdığından, coğrafi yoğunlaşmanın repütasyon geliştirmeyi kolaylaştırıcı bir işlev gördüğü de vurgulanmıştır. Örneğin, iş kurallarına ve yazılı/sözlü anlaşmalara uyulmaması durumunda ilgili firma ve/veya girişimcinin yalnızca ekonomik değil, sosyal yaptırımlarla da karşılaşabildiği saptanmıştır (Dei Ottati, 1994).

Aslında değerli bilgilerin *sosyal ağlarla* yayıldığına ve sosyal ağların oldukça yerel kaldığına işaret eden çok sayıda çalışma vardır (örn. Brown ve McNaughton, 2002; Brusco, 1996). Bazı araştırmacılara göre (örn. Furman, 1994), aynı coğrafyayı paylaşan organizasyonlarda gözlenen benzer uygulama ve stratejileri yürütme eğilimi, yerel sosyal ilişkilerin örgütsel uygulamaların yayılmasını kolaylaştırması ile açıklanabilir. Öte yandan, sosyal ağların öneminin esas itibarıyla *bilgi birikimi* gibi sosyal olarak aktarılan/yayılan unsurlardan kaynaklandığı da ileri sürülmüştür. Özellikle kodlanması zor olan bilgilerin paylaşımının taraflar arasında güven ve

ilişkilerde devamlık gerektirdiğinin altı önemle çizilmiştir (Nonaka ve Takeuchi, 1995). Hatta, bazı araştırmacılar (örn. Strang, 2004) uluslararası şirketler söz konusu olduğunda, aynı firma içinde bilgi yayılımının dahi sosyal ağlarla ilgisi bulunduğunu ve yerel-kültürel bilişenleri olabileceğini öne sürmektedir.

Girişimcilik, Sosyal Sermaye ve Yenilikler

Yukarıda bahsedilen yaklaşımlarla yakından ilintili olarak üzerinde sıklıkla durulan diğer bir nokta, *girişimcilik* ile *sosyal sermaye* arasındaki bağlantılardır (örn. Abell ve diğerleri, 2001; Sorenson ve Sorenson, 2004). Kodlanamayan bilgilere erişim olanağı, girişimcilerin diğer girişimcilere coğrafi olarak yakın konumlanmalarının altında yatan en önemli nedenlerden biri olarak görülmektedir (Audretsch ve Stephan, 1996). Sorenson ve Audia (2000) ise, ABD’deki ayakkabı sektöründe gözlenen coğrafi yoğunlaşma ile bu sektördeki firmaların kuruluş ve sektörden çıkış oranlarını inceledikleri çalışmalarından hareketle, bir girişimcinin başarısı için -kodlanamayan bilgilere erişime ek olarak- sosyal ilişkiler kurabilme ve yeterli özgüveni sağlayabilme gereğine de işaret etmişler ve sektörel coğrafi yoğunlaşmaların bu hususlara yönelik olanak ve fırsatlarda çeşitlilik sunduklarına ve böylece girişimciler için uygun ortamlar sağladıklarına vurgu yapmışlardır.

İlginç bir diğer çalışma alanı ise, *yenilikler* geliştirme kapasitesinin yakın iş çevresi ile ilişkisi üzerinde odaklanan araştırmaları içermektedir. İlgili yazında kayda değer bir etki yaratan bir araştırmada (Jaffee ve diğerleri, 1993), patentlerin orijinal buluşun gerçekleştiği yerde kullanıma olasılıklarının belirgin biçimde daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. “Yapışkan bilgi” kavramını ortaya atan Von Hippel (1994) ise, sık ve tekrarlanan ilişkilerle yüzyüze iletişimin yeniliklerin geliştirebilmesi sürecindeki önemini altını çizmiştir. Bu konudaki çalışmaların genellikle AR&GE faaliyetlerine ve ürün geliştirme sürecinin başlangıç aşamalarına odaklanıyor olduklarını söylemek yanlış olmaz (Jaffee, 2001). Konuya değişik bir bakış açısıyla yaklaşan çarpıcı bir örnek ise, Beal ve Gimeno’nun (2001) ABD yazılım sektörünü inceledikleri araştırmalarıdır. Bu araştırmada ulaşılan sonuç, yalnızca teknolojik bilgilerin değil, işletme yönetimine dair diğer bilgilerin (örneğin müşteri ihtiyaçlarına ilişkin bilgilerin) önemine işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle, çok önemli bir teknolojik yenilik geliştirmiş bir firmanın izole (yani, sektörel yoğunlaşmanın gerçekleştiği coğrafyadan uzakta) olması durumunda kodlanamayan bilgilere erişimi zor olacağından, örneğin pazara girişinin zamanlamasını hatalı yapması riski gündeme gelebilir (Yu, 2002).

Yine konunun bu boyutuyla bağlantılı olarak, firmaların yer seçim sürecinde, *kalifiye işgücünün* varlığının bazı sektörlerde önemli bir rol oynadığı

bulgusuna ulaşan çalışmalar olduğu belirtilmelidir. Örneğin, Chacar ve Lieberman'ın (2004) ilaç sektöründe yer seçimine yönelik eğilimleri inceledikleri çalışmaları, firmaların belirli bölgelerde bulunmayı esas itibarıyla o yöredeki yerel bilim uzmanlığına ulaşmak amacıyla tercih ettiklerine dikkat çekmektedir. Ayrıca, kalifiye işgücü söz konusu olduğunda, bu tür çalışanların sosyal ve kültürel faaliyetler açısından aktif bir çevrede yaşamayı tercih ediyor oldukları tespitinden hareketle, kalifiye işgücü çekmek isteyen bölgelerin sanatsal/kültürel faaliyetler, spor aktiviteleri vs. gibi alanları geliştirmek durumunda olduklarının altı çizilmektedir (örn. Florida, 2002).

Uluslararası İşletme ve Stratejik Yönetim

İşletme yazınında konuya ilgide asıl canlanmanın uluslararası işletme ve stratejik yönetim alt kollarında gözlemlendiğini söylemek yanlış olmaz. *Uluslararası işletme* yazınında, doğrudan yabancı yatırımların coğrafi dağılımı ve uluslararası şirketlerin yerel öbeklerle ilişkileri, üzerinde en çok durulan konular arasındadır. Alanın önde gelen araştırmacılarından John Dunning (1998) ekonomik faaliyetlerin hızla küreselleşmesi eğiliminin, uluslararası şirketlerin değişik mekanlarda yer alan faaliyetleri arasındaki dinamik etkileşimin daha iyi anlaşılması konusunu oldukça önemli kıldığının altını çizmektedir. Bu alandaki son çalışmalarda ise, uluslararası şirketlerle yerel öbekler arasındaki etkileşimin bilginin küresel ölçekte dağılımını kolaylaştırdığı vurgusuna yer verilmektedir (Rugman ve Verbeke, 2000). Jaffee'ye (2001) göre, küreselleşmenin etkisini de akılda tutarak, dört ayrı mekana dayalı *örgütlenme biçimi* tanımlamak mümkündür: dikey olarak entegre-coğrafi olarak yoğunlaşmış, dikey olarak entegre-coğrafi olarak yoğunlaşmamış, dikey olarak entegre olmayan-coğrafi olarak yoğunlaşmış ve dikey olarak entegre olmayan-coğrafi olarak yoğunlaşmamış örgütlenmeler. Bu örgütlenme biçimlerinden ilkinde (dikey olarak entegre-coğrafi olarak yoğunlaşmış) verilebilecek en iyi örneklerden biri Ford'un ilk kurulduğu yıllarda River Rouge'daki yapılanma modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kontrolü ve entegrasyonu olabilecek en üst düzeye çıkarmayı ve bu yolla ulaşım ve iletişim maliyetlerini en aza indirmeyi hedefleyen bu modelde, yalnızca otomobil üretim bandı değil, otomobil üretimiyle ilgili çelik, cam gibi pek çok faaliyet alanı da Michigan'ın bu bölgesinde toplanmıştı. İkinci örgütlenme biçiminin ise (dikey olarak entegre-coğrafi olarak yoğunlaşmamış), özellikle bir firmanın faaliyet alanına giren ana aktivitelerden bazılarının diğerlerine göre farklı örgütsel gereklilikler sergilediği durumlarda görülebileceği belirtilmiştir. Örneğin, bir bilgisayar firmasının yürüttüğü üretim ve AR&GE faaliyetleri, gerek örgütsel yapılanma gerekleri gerekse de işgücü ihtiyaçları açısından belirgin farklılıklar gösterebileceğinden, firma bu iki faaliyet alanını mekansal olarak ayırtmayı tercih edebilir ve AR&GE faaliyetlerini üniversite ve araştırma

enstitülerinin bulunduğu bir yörede gerçekleştirirken, üretim faaliyetlerini işgücü maliyetlerinin daha düşük olduğu bir yerde, hatta belki başka bir ülkede konumlandırmayı düşünebilir. Jaffee'ye (2001) göre, dikey olarak entegre olmayan-coğrafi olarak yoğunlaşmış örgütlenmelerin, içinde bulunduğu sosyal yapıya gömülü, dolayısıyla kolay kopya edilemeyen ve başka coğrafyalara kolay nakledilemeyen bir özellik taşıdığını söylemek mümkündür. Son olarak, dikey olarak entegre olmayan-coğrafi olarak yoğunlaşmamış örgütlenme biçimi, Jaffee'ye (2001) göre global kapitalizmin doğasında önemli bir değişikliğe işaret etmektedir. Firmalar arasında oluşturulan stratejik birlikler ve global ölçekte inşa edilen esnek ağ yapılanmaları bu kategoriyi örnekleyen örgütlenme biçimleri arasındadır.

Stratejik yönetim alanında, ilgili yazında görece az değinilen ilginç bir hususa dikkat çeken bir çalışma Shaver ve Flyer (2000) tarafından gerçekleştirilmiştir. Shaver ve Flyer'ın (2000) çalışmalarının odak noktasına yerleşen, firmaların öbeklerin başarısından yalnızca faydalanmadıkları, ayrıca bu başarıya katkıda buldukları tespittir. Shaver ve Flyer (2000) bu tespitten hareketle gerçekleştirdikleri saha çalışmasında en iyi firmaların aslında öbekenmeden çok fazla faydalanamayabilecekleri sonucuna varmışlardır. Yazarlar yürüttükleri başka bir çalışmada (Flyer ve Shaver, 2004) da, daha az teknoloji yatırımı yapan firmaların daha çok yatırım yapanların yanında konumlanıp dışsallıklardan yararlandıklarına ve aslında başarılı firmaların daha az başarılı firmaların yakınında yer almak için cazip bir nedenleri olmadığına işaret eden benzer sonuçlara varmışlardır. Ayrıca yazarlar, söz konusu çalışmanın ilginç bir diğer bulgusu olan firmaların rakip firmalarla yakın konumlanmalarının fiyatları artırdığı tespiti ışığında sektörel coğrafi yoğunlaşmanın toplam refaha etkilerini sorgulama gereğinin de altını çizmektedirler. Stratejik yönetim dalı altında sınıflandırılacak diğer bir önemli katkı Porter'ın (1998; 2000) ilgili yazında hararetli bir tartışmanın (bkz. Öz, 2004) başlamasını tetiklemiş olan sektörel coğrafi yoğunlaşma ile rekabet gücü arasındaki ilişki üzerine odaklanan çalışmalarıdır. Porter'a (1998; 2000) göre, sürdürülebilir rekabetçi avantajlar geliştirme kapasitesi yakın iş çevresinin kalitesi ile yakından ilgilidir ve bu sürecin tam olarak anlaşılabilmesi için sektörel coğrafi yoğunlaşma olgusunu firmaların sürdürülebilir rekabetçi avantajlar geliştirmelerine yönelik çabaları ekseninde yeniden yorumlama gereği vardır.

Sonuç olarak işletme yazınında, ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşması konusunun çeşitli boyutları üzerine değişik kollardan süregiden oldukça canlı bir araştırma zemininin varlığı dikkat çekicidir. Konuya işletme yazınından yapılan bu katkılar, diğer disiplinlerden yapılan katkıları bütünlükten ve zenginleştiren bir özellik taşımaktadır.

Türkiye'den Katkılar

Dünyanın geri kalanında olduğu gibi, Türkiye'de de işletme yazınında konuya ilgede son yıllarda belirgin bir artış gözlemlendiğinin altını çizmek gerekir. Sektörel coğrafi yoğunlaşma konusunun bazı boyutlarına işletme disiplini bakış açısından değinen son yıllarda yapılmış çalışmalara Acar'ın (2002) İçel ve Gaziantep'te işletme stratejisi, rekabet ve girişimciliği incelediği çalışması; Akgüngör (2002; 2003) ile Akgüngör ve diğerleri (2003) tarafından yapılan Türkiye'de öne çıkan sektörel coğrafi yoğunlaşmaların genel görünümünün irdelendiği çalışmaları; Berkoz'un (2001), Coşkun'un (2001), Tatoğlu ve Glaister'in (1998), Erdal ve Tatoğlu'nun (2002) ve Tatoğlu ve diğerlerinin (2003) mekansal konuları uluslararası şirketler ve doğrudan yabancı yatırımlar açısından ele aldıkları çalışmaları; Bulu'nun (2003) İstanbul-Sultanahmet'teki turizm kümesinin detaylı bir şekilde araştırıldığı çalışması ve Öz'ün (2004) sektörel coğrafi yoğunlaşma ve rekabet gücü ilişkisini hem Türkiye genelinde hem de Ankara (mobilya), Denizli (havlu-bornoz), Gaziantep (makina halısı) ve İstanbul (deri giyim) illerindeki sektörel yoğunlaşmalar özelinde inceleyen çalışması örnek olarak verilebilir.

Aslında Türkiye'de benzer konuları değişik bakış açılarından pek çok araştırmacının yıllardır irdelemekte olduğu da belirtilmesi gereken diğer bir husustur. Bu çalışmaların tamamını burada sıralamak mümkün olmadığından, bazı örnekler vermekle yetinelim. Söz konusu değişik bakış açıları arasında, yerel ekonomik kalkınmadan (örn. Özcan, 1995) yerel tarihe (örn. Faroqhi, 2000; Kuban, 1996; Tekeli, 1994) şehir-bölge planlama dalından (örn. Eraydın, 2002a, 2002b; Erendil, 1998; Pıncıoğlu, 2000) endüstriyel tasarıma (örn. Er, 1994) ve sosyolojiye (örn. Ayata, 1987) kadar uzanan bir dağılımdan bahsetmek mümkündür. Tek tek kentlerimizi de, yine çeşitli disiplinlerden araştırmacıların kendi bakış açılarıyla detaylı incelemelere tabi olduklarını görmekteyiz. Son yıllarda ilginç çalışmalara konu olan kentlerimize İstanbul (örn. Keyder, 1999; Kuban, 1996; Öz, 2004; Yüksek, 2003), Ankara (örn. Önsoy, 1994; Öz, 2004; Tekeli, 1994; Tuncer, 2001), Bursa (örn. Çınar ve diğerleri, 1988), Denizli (örn. Eraydın, 2002a; Erendil, 1998; Küçük, 1998; Multuer, 1995; Öz, 2004; Temel ve diğerleri, 2002), Gaziantep (örn. Acar, 2002; Eraydın, 2002a; Öz, 2004; Temel ve diğerleri, 2002), İçel (örn. Acar, 2002; Eraydın, 2002a), Çorum (örn. Eraydın, 2002a) ve Kayseri'yi (örn. Ayata, 1987) örnek olarak verebiliriz.

SONSÖZ

Bitirirken, bu makalede özellikle işletme yazınındaki son gelişmeler perspektifinden ele alınan sektörel coğrafi yoğunlaşma eğiliminin, daha genel ölçekte süregiden bazı tartışmalarla da ilintili olduğunu belirtmek gerekir. Daha makro ölçekte cereyan eden bu tartışmalardan özellikle ikisinin son yıllarda öne çıktığı söylenebilir: sektörel coğrafi yoğunlaşma örneklerinde gözlenen rekabet ve işbirliğinin göreceli ağırlıklarına dair tartışmalar ve ekonomik ilişkiler ile sosyal ilişkiler arasında gözlenen dinamikler üzerinde devam eden tartışmalar.

İlk olarak rekabet ile işbirliğinin göreceli ağırlıklarına dair tartışmalara değinecek olursak, belirtmek gerekir ki “Üçüncü İtalya” tabir edilen ve ülkenin orta ve kuzey bölgelerini kapsayan yörede gözlenen Marshall tipi sektörel coğrafi yoğunlaşma örneklerinin dünya çapında edindikleri ün ve başarı, bu örnekler yerel ağlar, sosyal sermaye, işbirliği ve dayanışma ile karakterize ediliyor olduklarından bazı araştırmacıları (örn. Piore ve Sabel, 1984) kapitalist ekonomik gelişmenin pekala sosyal dayanışmaya dayalı bir yapılanma ile yan yana olabileceği konusunda umutlandırmıştı (Bellini, 1996). Ancak, 1990’lı yıllarda yapılan bazı çalışmalarda (Harrison, 1994), küresel rekabetin de zorlamasıyla, aslında durumun sanıldığı kadar parlak olmadığı ve İtalya’daki bu başarı örneklerinin dahi çocuk işçilerin kullanımı, göçmenlerin çok düşük ücretle çalıştırılmaları gibi ideal ekonomik gelişme tablosu için pek de arzu edilip olmayan bazı yönleri olduğu gün ışığına çıktı. Öte yandan bazı araştırmacılar tarafından, Schumpeter tarzı “yıkıcı” bir rekabetin varlığı ve bireysel girişimciliğin yaygınlığı ile özdeşleştirilen Silikon Vadisi örneğinde son yıllarda artan oranda işbirliği ve dayanışma eğilimi gözlemlendiği tespitinden hareketle, sektörel coğrafi yoğunlaşmalarda rekabetin ve işbirliğinin göreceli oranlarının zaman içinde değişebileceğine de dikkat çekildi (Gordon ve Kimball, 1998). Türkiye’de yürütülen bir çalışmada ise (Öz, 2004), Ankara, İstanbul, Denizli ve Gaziantep illerinden seçilen birer sektörel coğrafi yoğunlaşma örneği derinlemesine incelemeye tabi tutulduğunda, rekabetin ya da işbirliğinin daha yoğun olmasının bu örneklerde başarıyı açıklamaya yeterli olmadığı ve rekabetin niteliğinin yanı sıra, yakın iş çevresinin firma yapılanmaları/stratejileri ve ilgili sektörlerin durumu gibi bileşenlerinin de belirleyici öneme sahip olduğu sonucuna ulaşıldı.

Ekonomik ilişkiler ile sosyal ilişkiler arasında gözlenen dinamikler üzerinde devam eden tartışmaların ise, esas itibarıyla iki yaklaşım etrafında dönmekte oldukları söylenebilir. İlk yaklaşımla özdeşleşen Polanyi (1957) akademik çevrelerde oldukça etki yaratmış olan *Büyük Dönüşüm (The Great Transformation)* adlı çalışmasında, piyasa odaklı ekonomik sistemin sosyal yapıyı şekillendirmedeki belirleyici rolünün altını çizmişti. Polanyi’ye (1957:

57) göre, piyasa tarafından kontrol edilen bir ekonomik sistem tüm toplumsal yapılanmayı etkilemektedir ve ekonomik faaliyetlerin sosyal yapı içine “gömülü” olmaları gerekirken, piyasa odaklı bir sistemde sosyal yapıyı ve ilişkileri ekonomi şekillendirmektedir. Polanyi (1957: 71) tarihsel bazı deneyimlerin (ilkel toplumların, feodal sistemin ve hatta Merkantilist yapılanmaların) detaylı analizi ışığında bu durumun mutlak bir zorunluluk olmadığına işaret etmişti. Ona göre (Polanyi, 1957: 73), piyasa mekanizmasının belirleyici olduğu bir sistem “şeytani” döngüsüyle, insanlık ve doğal kaynaklar için -ve dolayısıyla toplumsal yapı için- kaçınılmaz bir yıkım demektir. Kitap yayımlandığından bu yana Polanyi'nin bu fikirleri üzerine hararetli tartışmalar süregiderken, 1980'lerin ortalarına gelindiğinde *Amerikan Sosyoloji Dergisi*'nde (*American Journal of Sociology*) yayımlanan ve oldukça ses getiren makalesinde Granovetter (1985), yine İtalya'daki yoğunlaşmaların da etkisiyle, piyasanın hakim olduğu koşullarda da ekonomik faaliyetlerin sosyal yapı içine “gömülü” olduğu tezini savundu. İzleyen yıllarda dünyanın çeşitli bölgelerinde yürütülen çalışmalarla zenginleşen bu tartışmalara Türkiye'den ilginç bir katkı Laleli-Moskova arasındaki mekik ticaretine odaklanan çalışmasıyla Yüksekler'den (2003) geldi. Bu çalışmada Polanyi (1957) tezlerini doğrular biçimde, birbirlerini uzun yıllardır tanımak suretiyle sosyal ilişkiler geliştirmek ve aynı kültürü paylaşmak bir yana, çoğu zaman aynı dili dahi konuşmayan tarafların, tamamen ekonomik amaçlı faaliyetler olarak başlayan mekik ticareti sonrasında sosyal ilişkiler geliştirme süreçleri mercek altına alınıyordu.

Sonuç olarak, bu makalede ele alınan ve genelde konuya mikro düzeyde ayna tutan çeşitli yaklaşımların aslında daha geniş ölçekte -özellikle sosyo-ekonomik yapının işleyiş mekanizmalarına dair cereyan eden tartışmalara ilişkin- yansımaları da olduğunu söyleyebiliriz. Şüphesiz, işletme disiplininin bakış açısının konuya getirdiği yeni açılımları tam olarak kavrayabilmek için, işletme disiplininden katkıları bu makalede örneklendirilen değişik yaklaşımlarla beraber düşünmek gereği vardır. Böylesi bir değerlendirmeden ilk aşamada çıkarılabilecek en net sonuç, ekonomik faaliyetlerin mekansal yoğunlaşmasının değişik boyutlarını daha iyi anlamamızda işletme disiplininin de yapabileceği ilginç katkılar olduğu gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- Abell, P., Crouchley, R., ve Mills, C. 2001. Social capital and entrepreneurship in Great Britain. *Enterprise and Innovation Management Studies*, 2(2): 119-144.
- Acar, A. C. 2002. Entrepreneurship, business strategy and growth profiles in the Turkish small enterprise sector. A. Mallus (Der.), *La Turchia oggi*: 151-173. Venice: MERIFOR.
- Akgüngör, S. 2002. Innovativeness within industrial relationships: A case study of industrial clusters in Turkey. *Academy of Marketing Science Multicultural Marketing Congress*. Valencia, İspanya, Haziran 2002.
- Akgüngör, S. 2003. Exploring regional specializations in Turkey's manufacturing industry. *Regional Studies Association International Conference*. Pisa, İtalya, Nisan 2003.
- Akgüngör, S., Kumral, N., ve Lenger, A. 2003. National industry clusters and regional specialization in Turkey. *European Planning Studies*, 11: 647-669.
- Audretsch, D. B., ve Stephan, P. 1996. Company-scientist locational links: The case of biotechnology. *American Economic Review*, 86(4): 641-652.
- Ayata, S. 1987. *Kapitalizm ve küçük üreticilik: Türkiye'de halı dokumacılığı*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Bastos, P. V., ve Greve, H. R. 2004. Interorganizational learning and the location of manufacturing subsidiaries: Is chain migration also a corporate behavior? J. A. C. Baum ve O. Sorenson (Der.), *Geography and strategy*: 159-191. Oxford: Elsevier.
- Baum, J. A. C., ve Haveman, H. A. 1997. Love thy neighbor? Differentiation and agglomeration in the Manhattan hotel industry, 1898-1990. *Administrative Science Quarterly*, 42: 304-338.
- Baum, J. A. C., ve Lant, T. K. 2004. Hits and misses: Managers' (mis)categorization of competitors in the Manhattan hotel industry. J. A. C. Baum ve O. Sorenson (Der.), *Geography and strategy*: 119-156. Oxford: Elsevier.
- Beal, B., ve Gimeno, J. 2001. Geographic agglomeration, knowledge spillovers and competitive evolution. *Academy of Management proceedings CD*: 1-6. New York: Academy of Management.
- Becattini, G., ve Rullani, E. 1996. Local systems and global connections: The role of knowledge. F. Cossentino, F. Pyke ve W. Sengenberger (Der.), *Local and regional response to global pressure: the case of Italy and its industrial districts*: 159-174. Geneva: ILO.
- Bellini, N. 1996. Italian industrial districts: Evolution and change. *European Planning Studies*, 4: 3-4.
- Berkoz, L. 2001. The interregional location of foreign investment in Turkey. *European Planning Studies*, 9: 979-994.
- Biggiaro, L. 1999. Markets, hierarchies, networks, districts: A cybernetic approach. *Human Systems Management*, 43: 71-86.
- Brown, P., and McNaughton, R. B. 2002. Global competitiveness and local networks: A review of the literature. R. B. McNaughton ve M. B. Green (Der.), *Global competition and local networks*: 3-37. Aldershot, UK: Ashgate.
- Brusco, S. 1996. Global systems and local systems. F. Cossentino, F. Pyke ve W. Sengenberger (Der.), *Local and regional response to global pressure: the case of Italy and its industrial districts*: 145-158. Geneva: ILO.

- Bulu, M. 2003. *Profiling micro clusters: identification of value-adding production and service chains by using graph theoretical approach*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Camagni, R. 1991. *Innovation networks: spatial perspectives*. Londra: Belhaven Press.
- Chacar, A. S., ve Lieberman, M. B. 2004. Organizing for technological innovation in the U.S. pharmaceutical industry. J. A. C. Baum ve O. Sorenson (Der.), *Geography and strategy*: 317-340. Oxford: Elsevier.
- Coşkun, R. 2001. Determinants of direct foreign investment in Turkey. *European Business Review*, 13: 221-226.
- Çınar, M., Evcimen, G., ve Kaytaç, M. 1988. The present day status of small scale industries in Bursa. *International Journal of Middle East Studies*, 20: 287-301.
- Dei Ottati, G. 1994. Co-operation and competition in the industrial districts as an organization model. *European Planning Studies*, 2: 463-483.
- Dicken, P. 1998. *Global shift: transforming the world economy*. Londra: Paul Chapman Publishing (3. baskı).
- Dunning, J. H. 1998. Location and the multinational enterprise: A neglected factor? *Journal of International Business Studies*, 29(1): 45-66.
- Enright, M. 1990. *Geographical concentration and industrial organization*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Boston: Harvard University.
- Er, H. A. 1994. *The emergence and development patterns of industrial design in newly industrialized countries with particular reference to Turkey*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Manchester: The Manchester Metropolitan University.
- Eraydın, A. 2002a. *Yeni sanayi odakları: yerel kalkınmanın yeniden kavramsallaştırılması*. Ankara: ODTÜ MFY.
- Eraydın, A. 2002b. The local embeddedness of firms in Turkish industrial districts: the changing roles of networks in local development. M. Taylor ve S. Leonard (Der.), *Social capital and the embedded enterprise: international perspectives*: 269-288. Aldershot: Ashgate.
- Erdal, F., ve Tatoğlu, E. 2002. Locational determinants of foreign direct investment in an emerging market economy: evidence from Turkey. *Multinational Business Review*, Bahar: 21-27.
- Erendil, A. 1998. *Using critical realist approach in geographical research: an attempt to analyze the transforming nature of production and reproduction in Denizli*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara: ODTÜ.
- Faroqhi, S. 2000. *Osmanlı'da kentler ve kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (3. baskı).
- Florida, R. 2002. *The rise of the creative class and how it is transforming work, leisure and community in everyday life*. New York: Basic Books.
- Furman, J. L. 2004. Location and organizing strategy: exploring the influence of location on the organization of pharmaceutical research. J. A. C. Baum ve O. Sorenson (Der.), *Geography and strategy*: 49-87. Oxford: Elsevier.
- Gilson, R. J. 1999. The legal infrastructure of high technology districts: Silicon Valley, Route 128, and covenants not to compete. *New York University Law Review*, 74: 575-629.
- Gordon, R., ve Kimball, L. 1998. Globalization, innovation and regional development. *Competition and Change*, 3: 9-39.

- Granovetter, M. 1985. Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91: 481-510.
- Hannan, M. T., ve Freeman, J. 1977. The population ecology of organizations. *American Journal of Sociology*, 83: 929-984.
- Harrison, B. 1994. The Italian industrial districts and the crisis of the co-operative form: Part II. *European Planning Studies*, 2: 159-174.
- Hawley, A. H. 1950. *Human ecology: a theory of community structure*. New York: Ronald Press.
- Henderson, J. V. 2000. *How urban concentration affects economic growth*. (Policy Research Working Paper No. 2326) Washington D.C.: The World Bank.
- Hudson, R. 1992. *Industrial restructuring and spatial change: myths and realities in the changing geography of production in the 1980s*. (Occasional Publication No. 27) Durham: Department of Geography, University of Durham.
- Jaffee, A., Trajtenberg, M., ve Henderson, R. 1993. Geographic localization of knowledge spillovers as evidenced by patent citations. *Quarterly Journal of Economics*, 63: 577-598.
- Jaffee, D. 2001. *Organization theory: tension and change*. Singapore: McGraw-Hill.
- Keyder, Ç. 1999. (Der.). *İstanbul between the global and the local*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Krugman, P. 1991. *Geography and trade*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Krugman, P. 1998. Space: the final frontier. *The Journal of Economic Perspectives*, 12(2): 161-174.
- Kuban, D. 1996. *İstanbul: bir kent tarihi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Küçük, C. 1998. (Der.). *Anadolu'da hızla sanayileşen kentler: Denizli örneği*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Lösch, A. 1954. *The economics of location*. New Haven: Yale University Press.
- Malizia, E. E., ve Feser, E. J. 1999. *Understanding local economic development*. New Brunswick: Centre for Urban Policy Research.
- Marshall, A. 1949. *Principles of economics: an introductory volume*. Londra: MacMillan.
- Martin, R. 1999. The new geographical turn in economics: some critical reflections. *Cambridge Journal of Economics*, 23: 65-91.
- Martin, R., ve Sunley, P. 1998. Slow convergence? The new endogenous growth theory and regional development. *Economic Geography*, 74(3): 201-227.
- Morgan, K. 2004. The exaggerated death of geography: Learning, proximity and territorial innovation systems. *Journal of Economic Geography*, 4: 3-21.
- Nonaka, I., ve Takeuchi, H. 1995. *The knowledge-creating company: how Japanese companies create the dynamics of innovation*. New York: Oxford University Press.
- Önsoy, R. 1994. 19. yüzyılda Ankara'nın sosyal ve ekonomik tarihi. E. Batur (Der.), *Ankara Ankara*: 121-138. İstanbul: YKY.
- Öz, Ö. 2004. *Clusters and competitive advantage: the Turkish experience*. Londra: Palgrave MacMillan.
- Özcan, G. B. 1995. *Small firms and local economic development: entrepreneurship in Southern Europe and Turkey*, Aldershot: Avebury.

- Pınarcıoğlu, M. M. 2000. *Development of industry and local change*. Ankara: ODTÜ MFY.
- Piore, M. J., ve Sabel, C. F. 1984. *The second industrial divide: possibilities for prosperity*. New York: Basic Books.
- Polanyi, K. 1957. *The great transformation*. Boston: Beacon Press (2.baskı).
- Porter, M. E. 1998. *On competition*. Boston: Harvard Business School Publishing.
- Porter, M. E. 2000. Location, competition and economic development: local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*, 14: 15-34.
- Putnam, R. D. 1993. *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rugman, A. M., ve Verbeke, A. 2000. Location, networks and the multinational enterprise. *The 26th annual meeting of the European International Business Academy proceedings CD*. Maastricht: EIBA.
- Saxenian, A. 1994. *Regional advantage, culture and competition in Silicon Valley and Route 128*. Boston: Harvard University Press.
- Shaver, J. M., ve Flyer, F. 2000. Agglomeration economies, firm heterogeneity, and foreign direct investment in the United States. *Strategic Management Journal*, 21: 1175-1193.
- Sorenson, O., ve Audia, P. G. 2000. The social structure of entrepreneurial activity: geographic concentration of footwear production in the United States, 1940-1989. *The American Journal of Sociology*, 106: 424-461.
- Sorenson, J. B., ve Sorenson, O. 2004. From conception to birth: Opportunity perception and resource mobilization in entrepreneurship. J. A. C. Baum ve O. Sorenson (Der.), *Geography and strategy*: 89-117. Oxford: Elsevier.
- Steinle, C., ve Schiele, H. 2001. When do industries cluster? A proposal on how to assess an industry's propensity to concentrate at a single region or nation. *Research Policy*, 31: 849-858.
- Storper, M. 1997. *The regional world*. New York: The Guilford Press.
- Strang, D. 2004. The diffusion of TQM within a global bank. J. A. C. Baum ve O. Sorenson (Der.) *Geography and strategy*: 293-316. Oxford: Elsevier.
- Tatoğlu, E., Demirbağ, M., ve Kaplan, G. 2003. Motives for retailer internationalization to Central and Eastern Europe. *Emergent Markets Finance and Trade*, 39: 40-57.
- Tatoğlu, E., ve Glaister, K. 1998. Western MNCs' FDI in Turkey: An analysis of location specific factors. *Management International Review*, 38: 133-159.
- Tekeli, İ. 1994. Ankara'da tarih içinde sanayinin gelişimi ve mekansal farklılaşması. E. Batur (Der.), *Ankara Ankara*: 171-198. İstanbul: YKY.
- Temel, A., Özeren, S., Ulu, R., ve Boyar, E. 2002. *Denizli ve Gaziantep illeri imalat sanayiinin yapısı*. Ankara: DPT.
- Tuncer, M. 2001. *Ankara (Angora) şehri merkez gelişimi (14-20yy)*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı.
- Van Dijk, M. P. 1994. The interrelations between industrial districts and technological capabilities development: concepts and issues. The United Nations, *Technological dynamism in industrial districts: an alternative approach to industrialization in developing countries?:* 3-49. New York ve Geneva: The United Nations.
- Visser, E. J. 1999. A comparison of clustered and dispersed firms in the small scale clothing industry of Lima. *World Development*, 27: 1533-1570.
- Von Hippel, E. 1994. Sticky information and the locus of problem solving: implications for innovation. *Management Science*, 40: 429-439.

-
- Weber, A. 1929. *Theory of the location of industries*. Chicago: The University of Chicago Press.
- White, H. C. 1981. Where do markets come from? *American Journal of Sociology*, 87: 517-547.
- Yu, L. 2002. How location clusters affect innovation? *MIT Sloan Management Review*, 16: 16.
- Yükseker, D. H. 2003. *Laleli-Moskova mekiği: kayıtdışı ticaret ve cinsiyet ilişkileri*. İstanbul: İletişim.

Özlem Öz, Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nde öğretim üyesi olan Yrd.Doç.Dr. Özlem Öz'ün uluslararası rekabet gücünün belirleyicileri ve araştırma yöntemlerinde yenilikler konularında yoğunlaşan araştırmaları, yerli ve yabancı akademik dergilerde yayımlanmış makalelerin yanı sıra *The Competitive Advantage of Nations: The Case of Turkey* (Ashgate, 1999) ve *Clusters and Competitive Advantage: The Turkish Experience* (Palgrave MacMillan, 2004) başlıklı iki kitapta toplanmıştır.